

Зоран Деврња

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 27-74

ПРИМЉЕНО: 15. 03. 2016.

ОДОБРЕНО: 24. 03. 2016.

Престанак брака без пресуде црквеног суда у црквеном законодавству и канонима Светог Василија Великог о браку (Осврћ̄ на брачна њравила СПЦ)

Сажетак: Брак може престати на основу различитих услова. Постоје и такви услови који до престанка брака доводе самим крајем брака, што одлуку Црквеног суда о престалости брака чини излишном. У ове услове се сврставају смрт̄ и њроїлашење умрлим једног брачног друга, као и његово монашење или избор за епископа. Наведени канонски институти, како су формулисани у БП СПЦ, одликују се недовољном богословском промишљеношћу и великом оптерећеношћу правним аспектима престанка брака. Покушај њиховог богословског превредновања и дубљег канонско-литургијског утемељења био би неопходан.

Кључне речи: престанак брака, Црквени суд, Брачна правила, монашење, епископско рукоположење, проглашење несталог лица умрлим, смрт, канони Светог Василија Великог

Увод

Заинтересованост јавности, како новинара тако и публике, за проблематику престанка црквеног брака мотивисали су ме да се темељније позабавим нормативним аспектом овог феномена, како је он формално и ауторитативно наведен у *Брачним њравилима СПЦ*¹ (у даљем тексту БП СПЦ), као и поступком који се спонтано процедурално одвија унутар надлежних црквених институција и који се, у извесној мери, не може поистоветити нити у потпуности утемељити на горе наведеном формалном и нормативном критеријуму.

Савремено нормативно црквено схватање брака и проблема везаних за његов престанак представља наслеђе средњовековне законодавне делатно-

¹ Гостовање аутора и о. Глигорија Марковића у јутарњем програму националне телевизије 02. фебруара 2016.

² *Бачна њравила СПЦ* већ више од осамдесет година уређују брачне односе унутар наше помесне Цркве.

сти византијских правника, владара и црквених каноничара³. Нарочито је у периоду од владавине императора Јустинијана видљив одлучан утицај канонског предања Цркве на развој државног законодавства, али су препознатљиви утицаји и у супротном смеру, што је довело до извесног преображаја у свести Цркве у погледу односа према престанку брака и тиме до одређивања нормативних и канонских узрока који до њега доводе. На овом месту је важно напоменути да поједини елементи средњовековног брачног законодавства своје утемељење имају још у наслеђу класичног римског права.

Брачна њравила СПЦ наглашавају да брачна заједница може престати на два основна начина:

1. У IV делу *БП СПЦ*, одељку под А, наводи се начин престанак брака **без судске пресуде**, што ће и бити тема овог чланка.
2. Такође, у IV делу *БП СПЦ*, одељку под Б, наводи се начин престанак брака **на основу судске пресуде**, што ћемо обрадити у чланку који је у припреми.

1. Престанак брака без судске пресуде

- природним путем и променом црквеног и правно-социјалног статуса-

Престанак брака природним путем и променом црквеног и правно-социјалног статуса представљају начине који омогућавају окончање брака без судске пресуде.

У овим случајевима се не полази од претпоставке да је потребна кривица једног или оба брачна друга да би брак престао, што би имплицирало црквено судску пресуду, већ је претпоставка да постоје неминовни, односно искључиви или, са друге стране, „морално узвишенији“ разлози ради којих је оправдан престанак брака. У *БП СПЦ* (§79) су наведена четири прецизно формулисана разлога за престанак брака без кривице, односно, без пресуде црквеног суда.

То су:

1. смрт
2. проглашење несталог брачног друга умрлим

(Прва два разлога бисмо могли сврстати у групу оних који доводе до престанка брака природним путем.)

3. монашење једног брачног друга
4. рукоположење за епископа

³ Изнад свих по значају се истиче Јустинијанова креативна рецепција класичног римско-правног наслеђа (6. век Х.е.) пре свега заснована на Трибонијановом правном генију, затим Номоканон у 14 наслова (9. век) и Алфавитна синтагма Матије Властара (14. век)

(Трећи и четврти припадају групи оних разлога који променом црквеног и правно-социјалног статуса доводе до престанка брака подразумевајући, такође, непотребност судске пресуде.)

БП СПЦ у §79 наводе смрт као једини стварни, аутентични и основни разлог за престанак брака без судске пресуде док све остале формално могуће и нормативно предвиђене разлоге које смо горе навели, као што су проглашење несталог брачног друга умрлим, монашење и рукоположење за епископа, изједначава са смрћу.

Сматрајући да оваква класификација узрока који доводе до престанка брака без пресуде Црквеног суда представља поједностављивање, а поистовећивање са смрћу је неадекватно, морамо констатовати да смрт и проглашење несталог лица умрлим спадају у групу разлога која доводи до природног престанка брака, и то искључиво као правне заједнице, док у светотајинском смислу брак има своје утемељење и исходишно остварење у Божјем царству, те у том смислу смрћу, која је побеђена Христовим Васкрсењем, брак не престаје, што *БП СПЦ* не наводе. Овакву перспективу брака нам недвосмислено разоткривају новозаветно сведочење, предање Цркве, молитве које се читају током обреда венчања и сам евхаристијски карактер брака. То имплицитно говори да је други брак удовог брачног друга његова законска могућност и право⁴, док је за светотајинску свест Цркве израз духовне слабости, кризе вере услед социјалних и емоционалних притисака и недовољно развијене есхатолошке свести која брак мушкарца и жене препознаје као вечну заједницу у Христу. О овој теми ћемо нешто опширније рећи у наставку.

Монашење и рукоположење за епископа су у групи разлога који омогућавају окончање брака на основу промена у правно-социјалном и црквеном статусу супружника и као такви се никако не би могли у потпуности поистоветити⁵ – ни по значају, ни по последицама – са смрћу као природним начином престанка брака,⁶ како то чине *БП СПЦ*. До оваквог поисто-

⁴ Христово Васкрсење нас ослобађа од потчињености закону. Види Посланицу Апостола Павла Римљанима.

⁵ Овакво поимање монашења је израз разумевања одрицања од света и посвећивања подвижничком животу које је настало и идеолошки формулисано у раном монаштво позне антике и раног средњег века. Не мењајући значај монаштва у Цркви данас и његов наглашено подвижнички карактер, не бисмо се могли сложити са последицама које монашење производи данас у социјалном смислу са оним последицама које су наступале у време када је монаштво настајало или се формирало као организована заједница унутар локалне Цркве под управом и надзирањем надлежног епископа.

⁶ Поистовећивање монашења и епископског рукоположења, као услова за престанак брака, са смрћу сматрамо неадекватним из разлога што многи правни и социјални односи које лице које се монаши или рукополаже за епископа остварује током живота не могу престати чином монашења или рукоположења. У такве односе се сврстава родитељство, грађански статус и идентитет, као и обавеза административне евиденције код државних органа, поседовање личне карте, евентуално возачке дозволе и пасоша, евиденције унутар образовних

већивања је вероватно дошло због поимања монашења као каквог облика „умирања“ за свет и одрицања од свих светских права, обавеза и привилегија, те у том смислу монашење се може доживети у једном сегменту као облик „смрти“, пре свега у социјалном смислу, али не и у потпуности; јер данас, у савременом друштву, готово немогуће замислити да се неко лице монашењем или рукоположењем у толикој мери изолује од социјалне средине у којој је до тада живело и да се толико дистанцира од свих аспеката социјалног живота који одликују савременог човека да би се његов социјални статус изједначио и поистоветио са смрћу.

Сада ћемо понешто рећи о сваком од узрока које наводе *БП СПЦ*, а који доводе до престанка брака без судске пресуде.

1.1. Смрт као узрок престанка брака

Смрт једног брачног друга јесте природни начин престанка брака. Смрћу престаје живот једне личности која је била носилац извесних права. Такође, смрћу престају правне обавезе и овлашћења умрлог према другим лицима, али исто тако престају правне обавезе других према умрлом. То значи да престаје и брак умрлог, те удови брачни друг нема више правну обавезу брачне верности,⁷ односно, слободно може ступити у други брак, ако то жели, и уколико не постоје какве друге правне или духовне сметње или забране које тај чин онемогућавају.⁸

Правни аспект овакве ситуације је потпуно јасан, али смо већ раније споменули да се богословски посматрано отвара питање да ли брак као евхаристијска Тајна заснована на благодати Божијој и међусобној љубави супружника, са јасном утемељеношћу у есхатолошкој реалности Небеског царства, може престати смрћу једног брачног друга. Наиме, да ли идеална, односно светотајинска природа брака у својој практичној форми може прихватити чињеницу да по смрти једног супружника други ступи у нови брак?⁹ Да ли се у „идеализованом“ брачном концепту и ово може подвести под „прељубу“?

установа (нпр. факултета), и томе слични примери који недвосмислено негирају тзв. социјалну и правну „умрлост“ особе која се монаши или рукополаже.

⁷ Престанак правне обавезе не подразумева престанак љубави, верности и моралне обавезе.

⁸ Овде се мисли на брачне сметње и забране које су предвиђене како Породичним законом тако и канонским предањем Цркве, односно *БП СПЦ*.

⁹ Погледати преписку Олимпијаде, младе удовице, и њеног пријатеља Светог Јована Злауостог, и њено разматрање ове, односно њене, ситуације и ставова о правној могућности ступања у други брак. Готово истоветан поглед на брак и однос са упокојеним вереником изражава и Св. Макрина, сестра Св. Василија Великог, која по смрти свога заручника одбија да ступи у брак и опредељује се за подвижнички живот чувајући своју верност ономе коме се заветовала. Овај пример додатно показује какав значај имају заруке, односно веридба, и да су у свести Цркве изједначени достојанством и последицама са браком.

Одговор на прво питање нам даје Св. Василије Велики у 24. канону¹⁰ где не оспорава оно што закон омогућава, а то је да удови супружник ступи у други брак, али онемо ко тако учини прописује епитимију јасно стављајући до знања да такав поступак није норма црквене вере и аутентичног разумевања хришћанског брака. Са друге стране, одговор на друго питање које смо поставили морамо потражити истовременим тумачењем 4. и 50. Василијевог канона, где он у првом (4. канон)¹¹ изједначава у преступању предања другобрачне са трећебрачнима нормирајући, и једнима и другима, пастирски одмерене епитимије сходно тежини преступа, док у другом (50. канон)¹² трећебрачне назива нечистотом у Цркви, али их човекољубиво не подвргава јавној осуди јер снисхођење Цркве тако пројављеној слабости и даље сматра бољом од неконтролисане похотљивости и блудочинства који би се могли појавити код слабих у вери услед ускраћивања трећег и по аналигији са њим, како је дато у 4. канону, другог брака. Ова критичка опаска није усмерена ка оспоравању или омаловажавању другог или трећег брака удовог брачног друга, већ само има за циљ да назначи аутентично-есхатолошку визију првог брака, неоптерећену правним и обичајним „могућности-ма“,¹³ што мислимо да је и била интенција споменутих Василијевих канона.

Са друге стране, смрт као неминовност природног начина постојања није негација Божије воље да брак као такав постоји, будући да је сам брак већ светотајински¹⁴ заживео као литургијски догађај иконизујући однос са-

¹⁰ Свети Василије Велики, канон 24: „За удовицу која је увршћена у ред удовица, ѿо јесїи, која се издржава од Цркве, Аїосїол је ѱресудио: ако се уда, да се наїустии (да се на ѱрима – 1 Тим5,12). А за човека, који осїане удовац, никакав закон није наложен, неїо је за ѿаквоїа (ако се ожени) достїа еїїїїиїїїа друїобрачнїх. Удовица ѿак, ако јој је шездесетї іодина, и изабере оїетї да живи са човеком, не може бїтїи угостїојена оїшїїїїїїа Додроїа (їїї. Причешїа), док не ѱресїане од нечїстїе стїрасїи. Ако ли је ѿак уброїмо (у удовице Цркве) ѱре шездесетї іодина, кривица је наша, а не женина.“

¹¹ Свети Василије Велики, канон 4: „За шїрећедрачне и мноїобрачне сразмерно је огрећен истїи канон као и за друїобрачне. Јер друїобрачне одлучују (од оїшїїїїїїа) на једну іодину, друїе ѿак на две іодине, а шїрећедрачне на шїри, а честїо и на чейїири. А шїако нешїїо не називају више браком. Неїо мноїоженствїом; или већма: осућеним блудом. Заїїо је Госїод рекао Самарјанки, која је ѿетї мужева ѱроменїла: „Којеїа, вели, сад имаш, није ѿїи муж.“ (Јн4,18), ѿошїїо они који ѿадају ѿреко іранїце друїобрачностїи нису више достїоїни да се називају именованом мужа или жене. Ми смо ѿак ѿримїли обїчај за шїрећедрачне – ѿетїоїодїишїїе одлучење, не на основу канона, неїо следујући за ѿретїходнїма. Такве, иїак, не шїреба сасвим одваїаїи од Цркве, неїо их угостїоїоїїїи слушања (Св. Пїсма у Храму) неїде за две или шїри іодине, а зашїим доїуспїїїїїи им да стїоје (са вернїма), а да не ѿресїїуїају оїшїїїїїїу Додра (Прїчешїу), и шїако, кад ѿокажу неки ѿлод ѿокајања, усїосїавїїїи их на месїо оїшїїїїїїа (Прїчешїа).“

¹² Свети Василије Велики, канон 50, „За шїрећедрачностїи нема закона, зашїо шїїо се шїрећи брак не скалаїа ѿо закону. Овакве стївари ми смаїрамо за као нечїстїоїу у Цркви, али их не ѿодврїавамо јавнїм осудама, јер су ѿжељнїје неїо расїаљено блудочнїствїо.“

¹³ Кол2,20. „Ако, дакле, умрїјесїе са Хрїстїом за стїїхїїе свїјеїїа, зашїїо се држїїїе ѿроїїса као да живїїїе у свїјеїїу.“

¹⁴ Синоними: светодуховски, евхаристїјски, литургијски.

мога Христа и Цркве.¹⁵ У том смислу смрт не разара брак као свештену заједницу јер није оспорена Божија воља да тај брак постоји, већ само укида правну институцију брака и производи све последице предвиђене законом, што за хришћане није и не мора бити од примарног значаја, иако Црква својим канонским предањем не оспорава могућност својих верника да се користе правом које им дају законска решења, међу којима је и ступање удовог супружника у други или трећи брак.¹⁶

1.2. Проглашење несталог брачног лица умрлим као основ за престанак брака

Смрт као основ за престанак брака наступа као природна неминовност, као што је раније поменуто, али може наступити и правним путем када један супружник, под законом одређеним околностима, одлуком надлежног државног суда буде проглашен умрлим. Последице по брак су у случају проглашења једног брачног лица умрлим истоветне са последицама у случају природне смрти. Важно је напоменути да су одредбе о несталим лицима присутне у канонима Цркве, нпр. у Василијевим канонима 31. и 36., али као такве нису аутентично црквене већ су преузимане из тада актуелних законских докумената и решења која су у њима заступљена. Околности које морају да постоје да би једно лице било проглашено умрлим су:

1. да у континуитету од неколико година (од две до пет година, у зависности од законодавства појединих држава) о несталом лицу није било никаквих сазнања и да постоје поуздане индиције и велика вероватноћа који указују да то лице није више у животу;
2. да је лице нестало под таквим околностима које са великом поузданошћу указују да се нашло у животној, односно смртној опасности¹⁷ и да шест месеци по окончању опасности о том лицу није било никаквих сазнања;
3. да је лице нестало у рату и да о том лицу није било сазнања годину дана од завршетка борбених дејстава.

Проблем проглашења несталог лица умрлим и последице тог чина по брак су дводимензионални. Са једне стране то је уско стручно правно питање које је као такво регулисано законима, али је исто тако, са друге стра-

¹⁵ Еф5,31-32

¹⁶ Однос закона и благодати у контексту брака је веома развијена тема код Апостола Павла. Он у посланицама Римљанима (Рм7,1-3) и Првој Коринћанима (1Кор7,39-40) развија тезу да хришћани имају право да користе могућности које им пружа закон, али да је у сагласности са њиховом вером да се придржавају закона Духа и да остану „отпорни“ на законске могућности, нарочито у погледу раскида брака или ступања у други, трећи или неки наредни брак.

¹⁷ У саобраћајној несрећи, бродолому, пожару, поплави, земљотресу, вулкану, срушеној стамбеној згради, терористичком нападу или сличној смртној опасности.

не, и црквено питање које је морало бити решавано у оквирима канонског предања, узимајући у обзир и законска нормативна решења.¹⁸

Поступак проглашења једног лица умрлим је у домену надлежног државног суда и покреће се на захтев брачног друга или других правно овлашћених лица. Суд путем јавног оглашавања позива нестало да се јави у законом прописаном року.¹⁹ Уколико се то не догоди изводи се доказни поступак на основу којег Суд доноси Решење којим се нестало лице проглашава умрлим.²⁰ Све правне последице, па и последице по брак, су истоветне са оним последицама које наступају природном смрћу. Због тога се проглашење несталог лица умрлим сврстава у природне разлоге за престанак брака.

Донето судско решење о проглашењу несталог лица умрлим полази од правне претпоставке, која је са највећом дозом извесности доказана али није и апсолутно сигурна, да је лице заиста умрло. Међутим, може се догодити да се нестало лице ипак врати и по проглашењу за умрло, што терет последица таквих околности пребацује на нестало лице. То значи да се у том случају то лице не би могло позивати на своја права које је имало пре проглашења за умрло, тј. не би могло да сматра свој пређашњи брак постојећим²¹ или оспоравати легитимитет другог брака у који је његов бивши брачни друг евентуално ступио.

На основу 31. канона²² Светог Василија Великог може се закључити да нестанак једног супружника није нужно доводио до престанка брака уколико није констатована несталост услед смрти, те се само смрт брачног друга узимала као основ за престанак црквеног брака, што Василијеве каноне о овом проблему чини у потпуности сагласним законским решењима. Истоветан став он изражава и у 36. канону,²³ имајући више разумевања

¹⁸ У §81 БП СПЦ као једино важећи документ којим се проглашава неко лице умрлим сматра се одлука државног суда. Црквени суд у домену своје надлежности доноси закључке позивајући се на већ постојећу одлуку надлежног државног суда.

¹⁹ Нведени рокови су у различитим законодавствима различито одређени и могу бити у трајању од три месеца до годину дана.

²⁰ У судском решењу се може навести место, време и начин наступања смрти, уколико су истражним поступком установљени такви детаљи.

²¹ Нстало лице се не може позивати на правни институт *Restitutio in integrum*, који је установљен још у римском правном систему, а који је подразумевао тзв. повратак у претходно стање, односно, враћање животне реалности у правне оквире који су постојали пре него што су наступиле одређене околности које су измениле и фактичко и правно стање, а нису биле засноване на закону.

²² Свети Василије Велики, 31. канон: „Жена којој се муж удаљио, и не ѡјављује се, ако се уда за другога, ѡре уверења о смрти онога, чини ѡрељубу.“

²³ Свети Василије Велики, 36. канон: „Жене војника које су се удале ѡишїо су им мужеве нестали, ѡдлежу истом суду као оне које када им мужеве ѡишїују не чекају њихов ѡвратїак. Али, овде ствар има неко снисхођење због ѡиога шїїо се већма сматра да је (муж војник) умро.“

за жене чији су мужеви нестали у рату, узимајући да је већа извесност, која им условно пружа могућност да ступе у нови брак, да су им мужеви у рату смртно настрадали.

Процесни поступак пред Црквеним судом је веома сличан оном који је предвиђен пред државним судовима. Црквени суд, инициран захтевом за престанак брака који је поднео други брачни друг, прихвата приложену и закониту одлуку државног суда којом се нестали брачни друг проглашава умрлим. У том случају Црквени суд констатује брак престалим, под претпоставком доказане смрти несталог супружника, а уколико су задовољени горе наведени услови. Други брачни друг, по престанку брака на основу несталости и проглашења за умрлог свог брачног друга, може законито склопити нови брак. Уколико би се нестали брачни друг вратио после проглашења за умрлог и брака престалим, та чињеница не би утицала на валидност другог црквеног брака који је други брачни друг склопио. Нестали брачни друг који се вратио после проглашења умрлим и брака престалим и његов бивши брачни друг могу ступити у нови црквени брак уколико није дошло до другог брака другог брачног друга или, уколико је до тога дошло, мора законито престати други брак другог брачног друга.

Овај бракоразводни узрок се сврстава у оне који доводе до престанка брака без судске пресуде будући да је нестали супружник проглашен умрлим, јер у том случају брак престаје смрћу, а не одлуком суда. Надлежност суда је само у домену проглашења несталог лица умрлим, док последице по брак настају спонтано и неумитно као и у случају природне смрти, а суд ту чињеницу само констатује и о томе не доноси никакве статусне одлуке. Проблематика ступања у други или трећи брак проглашењем једног брачног друга умрлим, из перспективе светотајинског богословља и на њему заснованог канонског предања, остаје иста, као што смо у претходном одељку о престанку брака смрћу већ објаснили.

1.3. Монашење једног брачног друга као узрок престанка брака

У пракси Цркве се одомаћио обичај да супружник који жели да се замонаши то може учинити само уз слободну, вољну и писмену сагласност другог брачног друга. Прихватљивост овог необичног захтева једног брачног друга је за Цркву наступила оног тренутка када је ауторитет монаштва постао толико велики да је донекле променио и менталитет хришћана, нарочито у погледу вредновања духовног ауторитета и значаја брачног живота. Временом се монаштво наметнуло као „узвишенији пут“ од брака, и уврежило се схватање да је брак само за оне који су духовно слабији или су недовољ-

но привржени подвигу, док је духовна снага и подвижништво несумњива привилегија монаштва. Ово, наравно, не значи да је Црква била „савладана“ овим учењем и да у дубинама њеног богонадахнутог живота није и даље тињала свест о богоустановљености брака и његовој историјској и есхатолошкој утемељености и оправданости. Зато помало чуди лакоћи са којом је прихваћена могућност да се благословени брак раскине ради тежње једног од супружника да се замонаши, као да духовни амбијент брака није *par excellence* подвижнички, испуњен непрестаним давањем себе другоме, и несумњиво идеалан простор за победу над егоизмом. Да благословена заједница²⁴ јесте за Цркву таква чињеница која суштински одређује, у зависности од њиховог односа према тој заједници, еклисијални статус оних који у тој заједници обитавају, говори и однос Цркве према појединцима који напуштају брак или монашку обитељ.²⁵ У разматрању овог проблема не можемо поћи од каквог нечасног узрока који се јавља као препрека даљем постојању брака, јер га овде и нема, али морамо приметити да ипак не постоји правилан однос према браку као благословеној заједници, нити правилна свест о призивању у брак као богооткривеној вољи. Монашење удовог брачног друга би, под одређеним условима, могло бити богословски разумљиво и еклисијолошки прихватљиво, док монашење „из брака“ само по себи доноси многа питања. Литургијска заједница која је благословила брак свакако да има проблем са чињеницом да тај брак више не постоји и са „идејом“ да се Божија воља о онима који су у њеном окриљу ступили у брак, а која се изражава црквеном рецепцијом свештеног чина венчања, променила.

Елем, канонску могућност да брак престане и услед „немогућности“ једног супружника да се посвети вери и подвигу први уводи Свети Василије Велики у 73. правилу његових *Моралних їравила*,²⁶ док правну могућност да се брак раскине, због тежње једног супружника да ступи у монаштво, што представља правну надоградњу Василијевог теолошког и канонског става, са дистанцом од стотинупедесет година уводи цар Јустинијан 22. новелом. Василијево 73. правило не говори директно о напуштању супружника ради подвига, али имплицитно такву могућност наговештава. Наиме, констатација да један од супружника у браку налази сметње за *блаїочешїе* (*Θεοσέβεια*), што постаје узрок престанка брака, сасвим је широко и неконкретизовано постављена тако да је каснијим тумачима омогућила да

²⁴ брачна и монашка обитељ

²⁵ О последицама незаконитог напуштања брачне заједнице смо већ говорили, а канонско предање баштини велики број прописа који санкционишу неоправдано напуштање монашке заједнице.

²⁶ Свети Василије Велики, *Морална їравила*, правило 73,1: „Муж од жене или жена од мужа не їреба да се одваја, изузев ако је неко од њих ухваћен у їрељуби, или налази сметњу за *блаїочешїе*.“

легитимизују подвижничко настројење и монашење као услов за престанак брака, иако канони сабора у Гангри (340. г. Х.е.)²⁷ недвосмислено такву праксу осуђују.²⁸

Независно од теолошких и канонских токова који доводе до појаве ове правне и канонске могућности, на практичном плану црквеног живота у оваквим ситуацијама брак престаје одлуком надлежног епископа (*БП СПЦ* §82) који прима у монаштво подвигом „осокољеног“ супружника, без његове кривице за престанак брака и последица до којих би евентуално постојање кривице довело. *БП СПЦ* стоје на становишту да брак и даље траје током искушеништва брачног друга који се определио за монаштво, тако да током искушеништва брачни друг који ради монашења раскида брак може да се предомисли без икаквих последица (*БП СПЦ* §83). То значи да брак престаје, не у тренутку када један брачни друг оде у манастир и отпочне искушенички стаж, већ када се замонаши. До тренутка монашења брак и даље постоји. Оваква одредба *БП СПЦ* је вероватно донета из практичних разлога и ради поједностављивања процесних финеса које прате престанак једног брака и ступање у монаштво једног од бивших брачних другова; међутим, оваквом одредбом занемарује се проток времена док траје искушеништво, што се некада мери годинама, током којег се брачни друг који остаје привржен браку налази у парадоксалној и правно и канонски двосмисленој ситуацији. Наиме, он се и канонски и формално правно и даље налази у браку, док са друге стране одвојеношћу од свог брачног друга који је у статусу искушеника није у могућности и да фактички реализује брак, што га доводи у правно и суштински неповољну, а рекли бисмо, и дискриминисану позицију, будући да његово право на брак током тог периода нити је афирмисано нити заштићено већ је, рекли бисмо, игнорисано.

Одредбу да се монашење једног брачног друга у правним последицама потпуно изједначава са смрћу (*БП СПЦ* §82) већ смо коментарисали и указали на околности, како правне тако и канонске, које овакав став чине спорним. Из оваквог спорног става проиходи да сва права која има један супружник после смрти свог брачног друга важе и за супружника чији је брачни друг отишао у манастир. Једна од најспорнијих одредби оваквог решења је и то да супружник чији је брачни друг отишао у манастир може ступити у нови брак уколико не постоје друге правне сметње за то. Овакво решење *БП СПЦ* указује да се приликом регулисања ове проблематике у обзир узимала само правна страна феномена док је она богословска била

²⁷ Погледати каноне 1, 9, 10, 14, 15. и 16. сабора у Гангри 340. г.Х.е.

²⁸ Овде се могу назрети нејасни утицаји које је на Василијево разумевање и практиковање подвига имао Евстатије Севастиски, Василијев пријатељ и учитељ, несумњиво један од највећих ауторитета у практиковању и идејном уобличавању монашке подвижничке праксе средином IV века, а који је био инспиратор заблуда које су осуђене на сабору у Гангри.

занемарена; а када би се узела у обзир свакако би овакву могућност аргументовано довела у питање.²⁹

1.4. Рукоположење за епископа као основ престанка брака

Свети Апостол Павле у 1Кор3,2 истиче да епископ треба да је једне жене муж. Дуго је у Цркви постојала пракса да се за епископе бирају и рукополажу ожењени кандидати. Предање Цркве 3. и 4. века показује да су на Истоку за епископе бирани понекад и нежењени кандидати,³⁰ док је таква пракса на Западу била доминантнија. Велики број канона који изражавају древну црквену свест чувају предање о жењеним епископима. Озакоњење безбрачног епископата долази не из црквених већ из државних кругова. Цар Јустинијан доноси закон којим обавезује епископе да не могу живети са својим женама. Норма потпуно неутемељена у канонском предању добија своју канонску санкцију око век и по касније, када оци Трулског Васењенског сабора доносе 12. и 48. канон, у којима прописују да епископи, због извесних саблазни у њиховом брачном животу, морају бити безбрачни, а да њихове жене морају дати писмену сагласност да њихови мужеви постану епископи и да њихов брак престаје, те да ће се добровољно замонашити у каквом манастиру удаљеном од епископовог (бившег мужа) седишта. Ове канонске одредбе су потпуно одредиле схватање Цркве о рукоположењу брачног друга за епископа (*БП СПЦ* §84) тако да данас имамо две кључне околности које морају да постоје да би брак у оваквом случају престао, а то су:

1. писмени пристајак жене и њено монашење у манастиру неке друге, удаљене епархије,
2. монашење кандидата за епископа (бившег мужа) и његова хиротонија.

Када су испуњени ови услови, Свети архијерејски синод констатује да је брак епископског кандидата престао и да више не постоје канонске и законске препреке, те да се хиротонија може извршити.

Код овог основа за престанак брака, треба констатовати да је он у својим суштинским елементима готово истоветан са монашењем као узроком престанка брака без судске пресуде. Оно што је различито јесте обавеза монашења супруге у манастиру неке друге епархије, што имплицитно отвара питање њеног слободног опредељења за такав облик учествовања у животу Цркве који је као такав првобитно условљен одлуком мужа да се прихвати

²⁹ Мт5,32: „А ја вам кажем да сваки који оћїустии жену своју, осим збої ѿрељубе, наводи је да чини ѿрељубу. ...“

³⁰ *Апостолске устави* наводе да је на Истоку прихваћена пракса да епископ може бити и безбрачан... – Спис изражава црквену свест са краја 3. и почетка 4. века и у многоме је оптерећен полуаријанским интерполацијама.

епископске службе, а са друге стране, канонским и правним нормама које је присиљавају на монашење. Уколико би се ова ултимативна присила искључила, то би онемогућило сам чин рукоположење за епископа њеног бившег мужа. То би значило да код рукоположења мужа за епископа није довољна само женина сагласност већ и њено монашење. што значајно доводи у питање критеријум практиковања вере на принципима слободне воље и драговољног прихватања Божије воље, која је у њеном случају пројављена кроз учествовање у браку, а не животом у каквој удаљеној монашкој заједници.

Временом је византијско законодавство апсолутизовало канонску обавезу жене да се замонаши, па уколико до тога не би дошло, царском одлуком а не саборском, синодском или патријарховом, епископ чија бивша жена не жели да се замонаши, био би свргнут.³¹ Ово нам говори да су канонске и правне околности које су пратиле нормативно уређење института епископске хиротоније којим престаје претходни брак кандидата без пресуде Црквеног суда, са свим пратећим одредбама и последицама, биле инспириране у највећој мери „државним и политичким разлозима“, а не црквеним. Са друге стране, оваква пракса дубоко задире у проблем слободе личности, која је у случају бивше жене хиротонисаног епископа очито жртвована, несасгласно хришћанском богословском предању, вероватно зарад „виших“ циљева.

Закључак

Уколико бисмо покушали да изведемо општи закључак о карактеру канонских и правних института који доводе до престанка брака без пресуде Црквеног суда, онда бисмо могли да заузмемо становиште да су сами институти у многоме превазиђени и да су решења којима се они имплементирају у црквену и правну реалност реликт правне и црквене свести прошлих времена. Са друге стране посматрано, морамо констатовати да су анализирани институти, како су наведени у *БП СПЦ*, у значајној мери недовољно богословски промишљени и конципирани и да у њиховом формалном изразу доминирају правни аспекти и критеријуми, што их последично чини непријемчивим црквеној литургијској пракси и светотајинској самосвести о пореклу, карактеру и значају брака која истрајава у миленијумском искуству Цркве. У том смислу свако настојање да се анализирана проблематика богословски (канонски, литургијски, еклисиолошки...) сагледа подробније из још неког угла посматрања свакако да би била неопходна, пожељна и добродошла, и да би допринела не само унапређењу канонске свести Цркве о идентитету брака, монаштва и епископства, већ би суштински унапредила свакодневни живот Цркве и хришћана у савременом свету.

³¹ Новела цара Исака Анђела из 1187. године

Извори:

Свето Писмо Старог и Новог Завета

Брачна правила Српске Православне Цркве, издање Светог архијерејског синода СПЦ

Јевтић, Атанасије, *Свешћени канони Цркве*, Београд, 2005.

Милаш, Никодим, *Правила Православне Цркве са ѿумачењима*, Шибеник, 2001, репринт издање

Iustiniani Institutiones, превод са латинског др Лујо Бакотић, издавач Геца Кон, Београд, 1912.

Литература:

Милаш, Никодим, *Црквено ѿраво*, Шибеник, 2001, репринт издање.

Цисарж, Бранко, *Црквено ѿраво II*, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1973.

Троицки, Сергије, *Хришћанска философија брака*, Београд, 1934.

Јанарас, Христо, *Азбучник вере*, Нови Сад, 2000.

Младеновић, Марко, *Породично ѿраво у Јујославији*, НИУ Службени лист, Београд, 1991.

Ђуровић, Љиљана, *Породично ѿраво*, друго издање, издавач „НОМОС“, Београд, 1994.

Viscuso, Patrick, "Late Byzantine Canonical Views on the Dissolution of Marriage", *The Greek Orthodox Theological Review*, Vol. 44, Nos. 1-4, 1999.

Ђујклић, Жика, *Forum Romanum*, Београд 2005.

Станојевић, Обрад, *Римско ѿраво*, Београд 1991.

Cessation of Marriage Without Decision of the Ecclesiastical Court According the Church Law and the Marital Canons of the St. Basil the Great

Abstract: Various conditions can lead to the cessation of marriage. Very existence of such conditions can dissolve the marriage and accordingly the decision of the Ecclesiastical Court about the cessation of marriage is unnecessary. Death of spouse or official declaration of his death, his monastic choice or canonical episcopal ordination could be such conditions. Those canonical institutes, as formulated in Marital Rules of Serbian Orthodox Church, are characterized by a lack of theological deliberation and great influence of the legal aspects of the cessation of marriage. Attempt of their theological evaluation and reliable canonical and liturgical foundation would be a welcome step.

Key words: cessation of marriage, Marital Rules of Serbian Orthodox Church, Ecclesiastical Court, monasticism, episcopal ordination, natural death, official declaration of spouse's death, St. Basil's the Great canons